

ЗАСВАЕННЕ ГРАМАТЫЧНЫХ КАТЭГОРЫЙ

Н.С.Старжинская, Д.Н.Дубинина

У *другі перыяд* засваення граматыкі назіраецца рэзкі выбух ў галіне марфалогіі. За вельмі кароткі перыяд (усяго два-тры месяцы) дзіця асвойвае ўсе асноўныя марфалагічныя катэгорыі. А.М. Гваздзёў выявіў паслядоўнасць засваення дзіцем граматычных форм рускай мовы: лік назоўнікаў – памяншальная форма назоўнікаў – катэгорыя загаднасці дзеяслова – склоны – катэгорыя часу – асоба дзеяслова. У выніку малы к 2,5—3 гадам мае ў сваім распараджэнні мінімум неабходных сродкаў марфалагічнай маркіроўкі для пабудовы зразумелых выкаванняў. Ён будзе простыя і складаныя сказы са злучнікамі і без іх. (Нагадаем, што ў гэты перыяд назіраецца рэзкі скачок і ў авалоданні слоўнікам.)

Чарговасць засваення марфалагічных катэгорый і форм, якімі яны выражаюцца, залежыць ад шэрагу прычын. У першую чаргу - ад прагматычнай каштоўнасці: наколькі сэнс, што суадносіцца з дадзенай катэгорыяй, актуальны для практычнай дзейнасці дзіцяці. Напрыклад, катэгорыя загаднасці дзеяслова, якая служыць для выражэння просьб і патрабаванняў, засвойваецца значна раней за дастаткова простую форму ўмоўнага ладу (*хадзіў бы, глядзела бы*) – у дзіцяці няма патрэбы ў абазначэнні ўмоўных дзеянняў. Сярод самых апошніх марфалагічных катэгорый, што засвойваюцца дзіцем ў другі перыяд, знаходзіцца і катэгорыя рода (большасць дзяцей засвойвае яе к двум з паловай – тром гадам).

Важным фактарам гатоўнасці дзіцяці да засваення граматычных катэгорый выступае іх кагнітыўнае (пазнавальнае) развіццё. Пры гэтым кагнітыўнае развіццё, адзначае С.Н. Цэйтлін, з'яўляецца першасным у адносінах да развіцця моўнага. Так, катэгорыю ліку малы можа засвоіць толькі ў тым выпадку, калі здолеў размежаваць адзін – не адзін прадмет. Авалоданне катэгорыяй роду магчыма толькі пасля таго, як у дзіцяці сфарміруецца ўменне вычляняць сябе з

соцыума, асэнсоўваць свае “я”. Катэгорыя рода з’яўляецца складанай для дзяцей, таму што ў беларускай (як і ў рускай) мове разам з незаўсёды матываваным размежаваннем трох радоў назоўнікаў захоўваецца размежаванне назоўнікаў для абазначэння адушаўлёных і неадушаўлёных прадметаў.

Фактарам, які ўплывае на паслядоўнасць засваення граматычных катэгорый, выступае і іх складанасць: дзіця праходзіць шлях ад канкрэтных форм да больш абстрактных, ад простага выражэння сэнсу да складанага.

◀ Як дзеці засвойваюць марфалагічныя формы?

Доўгі час лічылася, што авалоданне граматычнымі ладам маўлення адбываецца шляхам пераймання (імітацыі) дзіцем гатовых маўленчых узораў і практыкавання ў іх выкарыстанні. Але даследаванні А. М. Гваздзёва, Ф. А. Сахіна, А. М. Шахнаровіча, А. Г. Тамбоўцавай (Арушанавай) і інш. даказалі, што дзіця ставіцца да мовы не пасіўна, а актыўна, канструктыўна. Яно неасэнсавана аналізуе моўныя з’явы і вылучае іх фармальныя прыкметы (формы, з дапамогай якой абазначаюцца тыя ці іншыя значэнні).

Даказана, што яшчэ ў раннім узросце граматычныя сродкі паступова пачынаюць набываць для дзіцяці сэнсавую нагрузку. Авалоданне асобнымі марфалагічнымі элементамі мовы адбываецца наступным чынам. Спачатку з’яўляецца аморфнае слова – анаматапея, напрыклад *бібі*. Затым, дзякуючы таму, што дзіця вылучае суфікс *-ка* з розных слоў (мышка, шапка, талерка), ён далучае яго да сваіх слоў, атрымоўваецца *бібіка*. Прычым *бібі* – гэта і машына, і ехаць, і беражыся машыны. А *бібіка* – гэта толькі машына.

Паводле слоў Ф. А. Сахіна, дзіця ў раннім дзяцінстве засвойвае «значэнне формы», г. зн. значэнне прыставак, кораняў, суфіксаў — тых элементаў слова, на якіх заснавана словазмяненне і словаўтварэнне. У гэты перыяд у дзяцей з’яўляюцца “памылкі па аналогіі” (*птушкі ляцюць* — па аналогіі з «дзяўбуць»),

палачкам, іголкам, лыжкам, кошкам — па аналогіі з «мячыкам»). Дзіця адкрыла правіла і жадае дзейнічаць толькі ў адпаведнасці з гэтым правілам. Таму малы ўжывае адну граматычную форму для выказвання значэнняў, якія ў мове перадаюцца рознымі граматычнымі формамі. Так, амаль усе дзеці ў раннім ўзросце гавораць *лізаю, маляваю, жуваю*. Гэтая форма з'яўляецца аналагам нарматыўнай формы *ламаю, засынаю, хапаю*, якую дзеці пастаянна чуюць, і ім прасцей выкарыстоўваць адну стандартную форму. Такая з'ява атрымала назву **«звышгенералізацыі»**.

А.М. Гваздзёў пісаў, што граматычны лад к тром гадам у асноўным з'яўляецца засвоеным. С.Н. Цэйтлін удакладняе: сапраўды, к тром гадам у асноўным засвоены план зместу граматычных катэгорый (дзіця засвойвае, што адносіны паміж прадметамі і з'явамі: адзін – многа, вялікі – маленькі, раней – зараз – потым і г.д. - выражаюцца рознымі гукаформамі), а таксама асноўныя стандартныя формы. Канчатковае ж авалоданне граматычнымі формамі расцягваецца на шэраг наступных гадоў.